

УДК: 342.95

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.80>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ У ПРИЗМІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛГБТ ОСІБ В УКРАЇНІ

Манжула А.А.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: 0000-0003-4662-9376*

Манжула А.А. Реалізація принципу законності у призмі судового захисту прав ЛГБТ осіб в Україні.

Статтю присвячено розкриттю реалізації принципу законності у призмі судового захисту прав ЛГБТ осіб в Україні через аналіз основних підходів до розуміння принципу законності у судочинстві, а також визначення особливостей реалізації принципу законності щодо ЛГБТ осіб. Наголошено, що принцип законності виступає фундаментальним принципом суспільно-політичного ладу, що знаходить широкий вияв у судочинстві. Звернуто увагу на те, що принцип законності часто визнається складовою принципу верховенства права. Підкреслено, що передумовою належної реалізації принципу законності має слугувати ефективність законодавства. Сутність принципу законності має прояв у неухильному дотриманні й виконанні правових норм усіма суб'єктами правовідносин, а також верховенстві законів відносно інших нормативно-правових актів. Підкреслено, що ситуація стосовно ЛГБТ осіб в Україні характеризується численними порушеннями їхніх прав та свобод, у тому числі, тими суб'єктами, хто має відповідні права захищати. Зазначене негативним чином позначається на законності. Констатовано, що реалізація принципу законності у призмі судового захисту прав ЛГБТ осіб в Україні не є досконалою. До найголовніших проблем тут віднесено неефективне правове регулювання захисту прав і свобод ЛГБТ осіб в Україні через відсутність законодавчих норм, які б прямо забороняли дискримінацію за ознаками сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності. До іншої проблеми віднесено упередженість судових органів, адже особисті переконання суддів інколи можуть впливати на об'єктивність прийнятих ними рішень. Зроблено висновок про те, що реалізація принципу законності у сфері судового захисту прав ЛГБТ осіб в Україні потребує удосконалення через застосування комплексного підходу: по-перше, внесення змін і доповнень до законодавства з метою чіткого регулювання правового статусу ЛГБТ осіб в Україні та заборони будь-яких проявів дискримінації; по-друге, через підвищення кваліфікації суддів для забезпечення об'єктивності судових рішень. Відповідно, лише за умови подолання прогалин правового регулювання та особистих упереджень, можна забезпечити дотримання принципу законності для ЛГБТ осіб в Україні.

Ключові слова: права людини, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, дискримінація, законність, суд, порушення законності, ЛГБТ, принцип законності, адміністративне судочинство, судовий захист.

Manzhula A.A. Implementation of the principle of legality in the prism of judicial protection of the rights of LGBT persons in Ukraine.

The article focuses on the implementation of the principle of legality in the context of judicial protection of the rights of LGBT persons in Ukraine through the analysis of the main approaches to understanding the principle of legality in judicial proceedings, and also on the specifics of the implementation of the principle of legality in relation to LGBT persons. It is emphasized that the principle of legality is a fundamental principle of the socio-political system, which is widely manifested in the judicial system. The author emphasizes that the principle of legality is often recognized as a component of the rule of law. It is emphasized that the prerequisite for the proper implementation of the principle of legality should be the effectiveness of legislation. The essence of the principle of legality is manifested in the strict observance and implementation of legal norms by all subjects of legal relations, as well as the supremacy of laws over other legal acts. It is emphasized that the situation of LGBT persons in Ukraine is characterized by numerous violations of their rights and freedoms, including by those who have the relevant rights to protect them. This has a negative impact on the rule of law. The author states that the implementation of the principle of legality in the context of judicial protection of the rights of LGBT persons in Ukraine is not perfect. The main problems here include ineffective legal

regulation of the protection of the rights and freedoms of LGBT persons in Ukraine due to the lack of legislative provisions that would explicitly prohibit discrimination on the basis of sexual orientation or gender identity. Another problem is the bias of the judiciary, as the personal beliefs of judges can sometimes affect the objectivity of their decisions. The author concludes that the implementation of the principle of legality in the field of judicial protection of the rights of LGBT persons in Ukraine needs to be improved through a comprehensive approach: first, by amending the legislation to clearly regulate the legal status of LGBT persons in Ukraine and prohibit any manifestations of discrimination; second, by improving the qualifications of judges to ensure the objectivity of court decisions. Accordingly, only by overcoming gaps in legal regulation and personal prejudice can the principle of legality be ensured for LGBT persons in Ukraine.

Key words: human rights, sexual orientation, gender identity, discrimination, legality, court, violation of legality, LGBT, principle of legality, administrative proceedings, judicial defense.

Постановка проблеми. Принцип законності є одним з фундаментальних принципів суспільно-політичного ладу. Складність і багатоаспектність цього принципу безпосередньо пов'язана з ефективністю його використання як інструменту забезпечення справедливості й захисту прав людини. У сучасному світі, що характеризується динамічними змінами, глобалізацією, військово-політичними конфліктами національного та міжнародного рівнів, принцип законності набуває особливої актуальності.

Поряд із тим, що законність виступає фундаментальною правовою категорією, на практиці часто мають місце проблеми, пов'язані з реалізацією цього принципу. Це можна пояснити як широким змістом поняття законності, так і відсутністю чіткого законодавчого визначення цього принципу у законодавстві та наукових колах. Від різноманітних прогалин, пов'язаних із реалізацією принципу законності у призмі судового захисту найбільш потерпають уразливі верстви населення: неповнолітні, внутрішньо переміщені особи, особи з інвалідністю, ЛГБТ, пенсіонери, хворі на ВІЛ-інфекцію тощо.

Метою статті є розкриття реалізації принципу законності у призмі судового захисту прав ЛГБТ осіб в Україні. Для досягнення вищевказаної мети, нами поставлені наступні завдання: проаналізувати основні підходи до розуміння принципу законності у судочинстві; визначити особливості реалізації принципу законності щодо ЛГБТ осіб.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження проблем, пов'язаних із реалізацією принципів судочинства широко представлені у працях науковців-юристів, причому інтенсивність таких досліджень опосередковано пов'язана із реалізацією реформ у судовій сфері. Серед фахівців, хто займався досліджуваною проблематикою варто виокремити таких фахівців як: М. Братасюк, А. Георгіца, С. Головатий, О. Капля, М. Козюбра, О. Петришин, А. Пухтецька, П. Рабінович, В. Теремецький та багатьох інших. Переважно, ними досліджувались особливості реалізації принципів щодо певної галузі. Нами ж пропонується розглянути принцип законності у призмі судового захисту прав ЛГБТ осіб в Україні. Ми переконані, що реалізація цього принципу пов'язана із низкою проблем, які потребують окреслення та свого подальшого вирішення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до поставлених завдань, слід розпочати з аналізу основних підходів до розуміння принципу законності у судочинстві. Слід розпочати з того, що у статті 6 Конституції України від 28.06.1996 проголошено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України [1].

Поряд із Конституцією України, принцип законності закріплено у положеннях інших законодавчих актів. Наприклад, у статті 242 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) йдеться про законність і обґрунтованість судового рішення. Так, рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи [2].

З цього приводу О. Капля відмічає, що Конституція України є основою формування принципу законності в нашій державі. Фундаментальними нормами, які наголошують на дотриманні цього принципу в адміністративному судочинстві, є статті 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14 КАСУ. З метою запобігання порушенням принципів законності в законодавстві передбачено низку запобіжників. Серед них вчений виділяє такі: 1) ч. 7 статті 9 КАСУ передбачає подолання прогалин у правовому регулюванні відносин шляхом аналогій закону та права. У разі відсутності закону, який регулює спірні відно-

сини, суд застосовує «аналогії закону», якщо є факт відсутності певного правового акта, а також у разі недосконалості закону, обмеженості його дії. Механізм автоматизованого розподілу матеріалів та визначення суддів, які мають розглядати справу, діє у рамках Положення про автоматизовану систему документообігу суду; 2) стаття 151 КАСУ регламентує розподіл справ між суддями із додержанням принципів черговості та однакової кількості справ для кожного судді, порядок надання фізичним та юридичним особам інформації про стан розгляду справ, у яких вони беруть участь; 3) способи оскарження судових рішень у судочинстві, котрі не відповідають принципам законності, які представлені у статті 186 КАСУ, що регламентує порядок і строки апеляційного оскарження, стаття 212 КАСУ, що регулює порядок і строки касаційного оскарження судових рішень. Статті 294, 296 Цивільно-процесуального кодексу України представляють порядок та строки апеляційного оскарження судових рішень у цивільних справах; стаття 395 Кримінального процесуального кодексу України окреслює механізм апеляційного оскарження судових рішень у кримінальних справах; статті 288, 289 Кодексу України про адміністративні правопорушення вказують на можливість контролювати законність судових рішень у справах про адміністративні правопорушення [3, с. 30-31].

Розглядаючи принцип законності, К. Примаков та А. Гринік доходять висновку, що законність являє собою концентровану суть права і закону в їх практичній реалізації. Так як Україна спрямовує свою політику у відповідності до європейських стандартів, дотримання принцип законності є пріоритетним завданням сучасного демократичного розвитку нашої держави, що в першу чергу проявляється шляхом дотримання цього принципу такими суб'єктами суспільних відносин, як органи досудового розслідування, прокуратура, суд та інші державні органи та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, фізичні та юридичні особи [4, с. 82].

Так само К. Рябець відмічає, що принципи законності та верховенства права є невід'ємними засадами публічного управління у демократичній, правовій державі. За своєю сутністю вони є взаємозалежними та одночасно самостійними, оскільки мають індивідуальні особливості, які дають змогу їх диференціювати.

Зміст принципу законності визначає положення «дозволено все, що не заборонено законом». До основних перешкод у ефективному застосуванні принципів вчена вона відносить правові прогалини та юридичні колізії. Вчена наголошує, що об'єктивна істинна законності можлива за умови прийняття справедливих, взаємоузгоджених та актуальних нормативно-правових актів, а у правовій державі поняття «конституційність» та «законність» мають бути тотожними [5, с. 81-82].

Завершуючи розгляд теоретико-правових позицій щодо сутності законності, відмітимо, що Н. Комаришин, зазначає, що принцип законності – це загальногалузевий провідний принцип права, який пронизує усю сферу правовідносин, суть якого полягає в суворому дотриманні та виконанні всіма суб'єктами правовідносин правових норм, верховенстві закону щодо інших нормативно-правових актів. Законність правосуддя вимагає, щоб не тільки вся діяльність суду була підпорядкована законові, але й діяльність усіх суб'єктів судового процесу. Нагляд за додержанням принципу законності іншими учасниками процесу здійснює сам суд, однак і суд може порушувати норми закону. Хто в такому випадку буде здійснювати нагляд за діяльністю самого суду? Авторка вважає, що єдиним можливим варіантом тут є нагляд судів вищих інстанцій, однак він не є безпосереднім і не реалізується у разі, якщо рішення не оскаржується. До поширених порушень принципу законності вона відносить невиконання деякими судами вимог закону щодо повного, всебічного і об'єктивного дослідження обставин справи, що призводить до істотних помилок в оцінці доказів та застосування норм матеріального і процесуального права. Також зазначений принцип часто не виконується через відсутність матеріально-технічного забезпечення діяльності суду [6, с. 51].

Таким чином, з викладеного можна констатувати наступне: а) принцип законності виступає фундаментальним принципом суспільно-політичного ладу, що знаходить широкий вияв у судочинстві; б) принцип законності часто визнається складовою принципу верховенства права; в) передумовою належної реалізації принципу законності має слугувати ефективність законодавства; г) сутність принципу законності має прояв у неухильному дотриманні й виконанні правових норм усіма суб'єктами правовідносин, а також верховенстві законів відносно інших нормативно-правових актів.

Переходячи до визначення особливостей реалізації принципу законності щодо ЛГБТ осіб в діяльності вітчизняних судів потрібно наголосити на рівності законодавчих положень щодо усіх суб'єктів правовідносин. Разом із тим, ситуація щодо ЛГБТ осіб в Україні характеризується численними порушеннями їхніх прав та свобод, у тому числі, тими суб'єктами, хто має відповідні права захищати. Все це негативним чином позначається на законності.

У зазначеному аспекті варто погодитись із тезою Л. Наливайко відносно того, що конституційні права і свободи людини та громадянина є невід'ємними, загальними та рівними можливостями для функціонування та розвитку особи, гарантованими державною на основі міжнародних стандартів.

Забезпечення цих прав і свобод формує фундаментальні принципи правової та соціальної взаємодії у державі. Вони є визначальним елементом для гармонізації індивідуальних інтересів та потреб суспільства, забезпечуючи його сталість та демократичний розвиток [7, с. 631].

Слід розпочати з того, що ЛГБТ (LGBT) є поширеним акронімом, що використовується для позначення лесбійок, геїв, бісексуальних та трансгендерних людей [8, с. 4]. Таким чином, під ЛГБТ особами слід розуміти людей, чия сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність і статева належність є відмінними від традиційно домінуючих у суспільстві.

Зауважимо, що ЛГБТ особи в Україні частіше зазнають порушення прав, утисків і дискримінаційних проявів, порівняно до інших категорій осіб. Так, Б. Логвиненко та Н. Уварова відмічають, що дискримінація може мати різні прояви та ґрунтуватися на різних упередженнях, таких як: стать, раса, національність, вік, інвалідність, релігійна належність, сексуальна орієнтація, освіта, робота тощо. Відповідно, заходи із запобігання та протидії дискримінації мають охоплювати комплексні підходи до подолання цього явища [9, с. 3]. Одним із таких заходів ми вважаємо оптимізацію механізмів застосування принципу законності у судовому захисті ЛГБТ осіб в Україні, адже судову практику в справах за участю представників і представниць ЛГБТ спільноти України не можна вважати досконалою.

Аналізуючи становище ЛГБТ в Україні у січні – червні 2024 року, Правозахисний ЛГБТ центр «Наш світ» зазначає, що Кабінет Міністрів України оновив порядок призначення та виплат одноразової грошової допомоги у разі загибелі військовослужбовців згідно з ухваленим у грудні минулого року законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги». Тепер до членів сім'ї загиблого, які можуть отримати такі виплати, зараховуються також і «жінка (чоловік), з якою (з яким) загибла (померла) особа проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, за умови що цей факт встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили». Фактично, це означає, що тепер таку грошову допомогу зможуть отримувати й одностатеві партнери загиблих військових. Це, однак, не скасовує дискримінаційного ставлення держави до одностатевих партнерів: на відміну від подружжя, їм доведеться доводити факт своїх сімейних відносин у судовому порядку. Також незрозуміло, чи звільняються партнери загиблих від оподаткування цієї грошової допомоги, як це передбачено для інших членів сім'ї [10]. Відповідно, доволі складно стверджувати про належне застосування принципу законності у випадку судового розгляду справи, де партнер у одностатевих відносинах буде доводити факт сімейних відносин із загиблою особою для отримання гарантованої державою компенсації.

Так само, очевидну дискримінацію та порушення права на вільне вираження своїх поглядів складають судові рішення про заборону проведення публічних ЛГБТ акцій (наприклад, Маршу Рівності в Одесі та пішохідного ЛГБТ квесту в рамках Фестивалю Рівності у Львові у 2016 році). У таких випадках, як правило, якісь гомофобні угруповання заявляють про намір провести свої акції в тому самому місці і в той самий час, де і коли призначений якийсь ЛГБТ захід – тоді місцеве управління поліції заявляє про неможливість гарантувати збереження громадського порядку, а місцева влада звертається до суду за заборону всіх заявлених публічних заходів. Однак, у 2017 році, на відміну від попередніх, українськими судами не було винесено жодної заборони такого роду. Переважна більшість органів місцевого самоврядування тих міст, де планувалися ЛГБТ акції, не намагалася обмежити їх проведення, а у єдиному випадку, коли міська рада Конотопа звернулася до суду по заборону проведення (вигаданого) Маршу Рівності у місті, Сумській окружний адміністративний суд відмовив позивачеві у задовільненні його вимог [11, с. 144].

У свою чергу В. Гербут звертає увагу на те, що у вітчизняній судовій практиці простежується невідповідність в частині права на свободу сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності міжнародним стандартам, встановленим прецедентним правом Європейського суду з прав людини. Це проявляється в тому, що проблематика прав гендерних меншин практично не є причиною судового спору; право на свободу сексуальної орієнтації не передбачає ніяких правомочностей, що витікають із права на сімейне життя; традиційні сімейні цінності, інтерес дитини та суспільна мораль у деяких судових рішеннях виступають як аргумент для обмеження права на свободу сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Тому судово-практична діяльність українських інстанцій загальної юрисдикції в своїх рішеннях часто суперечить позиціям ЄСПЛ, а у випадку посилань на них використовує застарілі рішення, позиції Страсбурзького суду щодо яких були змінені в наступних аналогічних тлумаченнях [12, с. 228].

Саме цим можна пояснити те, що реалізація принципу законності у призмі судового захисту прав ЛГБТ осіб в Україні не є досконалою. Однією з найголовніших проблем тут залишається неефективне правове регулювання захисту прав і свобод ЛГБТ осіб в Україні. Відсутність законодавчих норм, які б прямо забороняли дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної

ідентичності, призводить до численних правових прогалин під час здійснення судочинства. Іншою суттєвою проблемою тут є упередженість судових органів, адже особисті переконання суддів інколи можуть впливати на об'єктивність прийнятих ними рішень, що суперечить принципу законності та збільшує тим самим недовіру до судової системи.

Висновок. Таким чином, реалізація принципу законності у сфері судового захисту прав ЛГБТ осіб в Україні потребує удосконалення через застосування комплексного підходу. Насамперед, необхідно внести зміни і доповнення до законодавства з метою чіткого регулювання правового статусу ЛГБТ осіб в Україні та заборони будь-яких проявів дискримінації. Крім цього, важливим вбачається підвищення кваліфікації суддів для забезпечення об'єктивності судових рішень. Відповідно, лише за умови подолання прогалин правового регулювання та особистих упереджень, можна забезпечити дотримання принципу законності для всіх представників і представниць суспільства, незалежно від їхньої сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
3. Капля О.М. Втілення принципу законності адміністративного судочинства в законодавстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 28–31.
4. Примаков К. Принцип законності природа та сутність в умовах демократичних змін / К. Примаков, А. Гринік: Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матеріали наук. семінару (м. Дніпро, 10 грудня 2021 р.). Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 81–83.
5. Рябець К. Законність та верховенство права як принципи публічного управління. *Науковий вісник: Державне управління*. 2023. № 1 (13). С. 81–83.
6. Комаришин Н.С. Принцип законності: поняття, особливості. Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: зб. тез доп. I Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (м. Суми, 8-9 грудня 2006 року). Суми: УАБС НБУ, 2006. С. 49Ц51.
7. Наливайко Л.Р. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 3 (31). С. 622–635.
8. Проблеми дискримінації та насильства з боку правоохоронних органів стосовно ЛГБТ. Результати якісного дослідження / Д.О. Кобзін, С.В. Щербань; Харківський інститут соціальних досліджень; Харківська правозахисна група. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2021. 60 с.
9. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» / Борис Логвиненко, Наталія Уварова. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2024. 108 с.
10. Становище ЛГБТК в Україні у січні – червні 2024 року. Правозахисний ЛГБТ центр «Наш світ». URL: <https://gay.org.ua/blog/2024/07/21/stanovyshche-lgbtq-v-ukraini-u-sichni-chervni-2024-roku>.
11. Райдужна книга. Центр «Наш світ». Київ: Центр «Наш світ», 2018. 252 с.
12. Гербут В.С. Право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність: сутнісний зміст та гарантії захисту: Монографія / В.С. Гербут. Ужгород, 2019. 264 с.